

NOVÉ PUBLIKACE

Petr Šída – Petr Pokorný (eds.): Mezolit severních Čech III. Vývoj pravěké krajiny Českého ráje: Vegetace, fauna, lidé. Dolnověstonické studie 25. Archeologický ústav AV ČR, Brno 2020. 600 str.

Přednedávnem spatřil světlo světa dlouho očekávaný svazek renomované brněnské edice, pojednávající však tentokrát – stejně jako předchozí svazky o mezolitu – výhradně o území Čech. Kromě editorů a zároveň hlavních autorů se na knize podílely dvě desítky dalších odborníků, zabývajících se vesměs postmezolitickým pravěkem nebo specializovanými tématy. Rovných 600 stran textu s četnými obrázky a velmi kvalitními fotografiemi (postrádáme jen detailnější mapky) není tentokrát zmnoženo uveřejněním veškerých dochovaných dokumentů (včetně výplatních listin a snímků poničených vodou), kterými nás ve svých knihách častoval první z autorů, ani nekonečnými seznamy všech kamenných zlomků s rozměry, což je typické pro české paleolitiky. Kniha je naplněna kvalitním věcným textem, který je v zásadě rozdělen do dvou částí.

Obsahem první z nich (str. 11–134), shodného názvu s podtitulem celého svazku, jsou dějiny poznání, rozbory nálezů a souhrnné studie. Dominantní druhá část pojednává v abecedním pořadí o zkoumaných a poté i jen tušených lokalitách, a to vždy dle stanovené pevné osnovy. To přispívá k přehlednosti údajů a k ověřitelnosti všech konstatování a závěrů z první části knihy. Ta je uvedena užitečným líčením krajiny Českého ráje a dějinami zdejších archeologických výzkumů. Z nich vyplývá zásadní přínos činnosti Petra Šídy, který nejen ve starých kolekcích identifikoval početnou mezolitickou složku, ale zdokonalenými metodami výzkumu odhalil osídlení z této doby téměř ve všech nově zkoumaných převisech. Počet lokalit z této doby se tak v Českém ráji zvýšil téměř na čtyřnásobek, z toho 79 se nachází pod převisy a 36 pod širým nebem. Hustota předneolitického osídlení je tedy srovnatelná s tzv. Českým Švýcarskem (*Svoboda ed. 2003; 2017*), i když se zdá, že zde chybějí intenzivněji obývané převisy s velkým množstvím kamenné industrie a mohutnými ohništi s varnými jamkami. Ač byly nálezové vrstvy zasaženy postdepozíčními procesy jen minimálně (např. bioturbace mohla způsobit vertikální posuny do 10 cm, str. 39–41), zmíněných situací je tu zjevně méně. To je však způsobeno spíše menším rozsahem sond a kratší dobou hromadění poznatků, než nějakými skutečně kvalitativními rozdíly. Např. z Kristovy jeskyně je známo ohniště obložené kameny a jiné, obložené kameny k pražení oříšků, a v Kudrnáčově a Proškově převisu jsou náznaky varných jamek (str. 74, 168 a 377). Pražení lískových oříšků v Kristově jeskyni a pod převisem Slon je jediným dostupným náznakem sezonality, neboť oříšky dozrávají koncem léta a začátkem podzimu. Protože není pravděpodobné, že by chráněné polohy v nevelkých nadmořských výškách byly opouštěny právě s příchodem zimy, je možno předpokládat celoroční osídlení, ovšem s velmi proměnlivým složením skupiny, jejíž část vždy odešla za nějakou sezónně podmíněnou činnost jinam. Většina převisů leží v nadm. v. mezi 260 a 420 metry, což výrazně přesahuje abri Manitoba na Kozákově s 635 metry. Je však otázkou, zda byly v zimě osídleny všechny převisy obecně převládající severní orientace, zejména ty rozměrné (str. 74–76). Mezi surovinami štípaných industrií převažují severské silicity a polodrahokamy od Kozákova, tedy kameny z blízkých zdrojů, což je shodné se situací v Českém Švýcarsku. Potenciál štípaných souborů pro poznání technologie je vzhledem k malému rozsahu sondáží velmi omezený a netvoří žádný konstantní vzorec (K. Kapustka na str. 79–80). Široké spektrum lovené fauny prozrazuje oportunistický přístup bez nějakých zvláštních preferencí: z lesa to byli jeleni, srnci, prasata, lišky a divoké kočky, od vody vydry, kuny a bobří, a přímo z potoků ryby, doložené v Kristově jeskyni, Dvojitě bráně a Proškově převisu. Konejlova jeskyně vydala větší množství kostí z opečených žabích stehýnek, jinde se konzumoval velevrub *Unio crassus* a zahradní hlemýžďi. Převážně mikrofaunou se zabývá rozbor obratlovčí fauny v kapitole IV.2 z pera I. Horáčka. Kromě zmíněných ohnišť na pražení lískových oříšků ukázal vysoký podíl lísky v pylovém spektru z blízkosti abri Velký Mamuták na úmyslné rozšiřování tohoto keře, protože s ústupem osídlení se toto spektrum zásadně mění. S tím a s vypalováním pasek asi souvisí zakládání lesních požárů, doložené v okolí převisu Čin-Čan-Tau. Dokladů symbolického chování je stejně málo jako

v jiných skalních oikumenách severočeského mezolitu. Může s nimi souviset lidský zub a zlomek lebky z Dvojité brány u Rohlin a několik rozptýlených zlomků lidských kostí v Proškově převisu. Antropologickým nálezům je věnována kapitola III.3 od S. Sázelové a V. Kuželky. Intenzivní stopy lidské činnosti od samého počátku mezolitu, zejména mnoho přepálených zvířecích kostí, se našly u bizarně tenkého skalního útvaru Duhová brána u Branžeže, na místě, které je k běžnému obývání zcela nevhodné (str. 85).

V syntetizující kapitole III.1 podává Petr Šída chronologický přehled celého pravěkého osídlení regionu. Ze středního paleolitu je známa industrie bez výrazných typů z Jislovy jeskyně, drasadlo ze spráše od Valečova a ojedinělé nálezy mimo skalní města. Z nich nejvýraznější je nepatinovaný pazourkový pěstní klín z Javorku, představený zde kupodivu jen fotografií lícni strany (obr. III.2), takže jej autoři asi neměli plně k dispozici. Vzdor jeho malým rozměrům (asi 9,4 cm na délku) soudím, že je spíše acheulénského než microquienského typu, zvláště když tento industriální komplex tu má být dle autora zastoupen i jinými, méně zřetelnými nálezy. Neřešenou otázkou zůstávají pseudo(?)industrie Černohouzova „paradisienu“. Do mladého paleolitu spadá dílenský soubor ze Slatinek a několik blíže nezařaditelných nálezů, z nichž lze zmínit bifaciálně upravené dvoupodstavové jádro na těžbu čepelek z Jičína. Pomineme-li Jislovu jeskyni, osídlení skalních převisů začíná až v pozdním paleolitu. Nadějná je hlavně Zemanova a blízká Babí pec, kde vrty zastihly pravděpodobně nálezové vrstvy z této doby. Nejbohatší kolekce, obsahující hroty typu Federmesser, pocházejí z polohy Na Vápeníku u Doláněk.

Zlom v dějinách osídlení skalnatého prostředí se odehrál v mezolitu, kdy byly vedle převisů často obývány i paty skalních věží. Asi třetina ze 79 lokalit však neposkytla žádné artefakty, protože jde o zjištění z vrťů. Preboreální starý mezolit je doložen v šesti lokalitách. Samotné industrie jsou velmi chudé a samy o sobě by stanovení příslušnosti k této fázi neumožňovaly. Střední mezolit má začínat s nástupem boreálu 8,2 tis. let před Kr. a typické jsou pro něj soubory beuronieny B a C s úzkými trojúhelníčky. V nadpisu na str. 59 je datum 8,2 tisíc let uváděno jako cal BC, níže v textu zřejmě jako cal. BP, což čtenáře poněkud mate. Do této fáze lze datovat 22 lokalit. Zmíněné triangulární mikrolity se vyskytují v Kristově jeskyni, odkud pochází 403 kusů štípané industrie, z toho 19 nástrojů. Ve fauně převládají prasata a kuny, méně se vyskytují jeleni. Pozoruhodná jsou složitě upravená ohniště. V mladém mezolitu, datovaném do staršího atlantiku (6–5,5 ky BC) intenzita osídlení poněkud ustupuje a počínající zájem o dosud nevyužívané zdroje, jako jsou velevrub a hlemýždi, má signalizovat počínající potravní krizi. Krátké geometrické trapézy, pro závěr mezolitu příznačné, se vyskytly jen na dvou z desítky takto zařazených stanišť (Mamutovo abri a Pod Pradědem).

I v důkladně prozkoumané oblasti Českého ráje se potvrzují poznatky ze západněji situovaných skalních měst, že totiž s nástupem neolitu do Polabí a Pojizeří v nich prokazatelně mezolitické osídlení končí, nebo se stává nezřetelným – nelze tedy souhlasit s tvrzením na str. 62, že „v Českém ráji pokračuje osídlení převisů se stejnou intenzitou, jak tomu bylo doposud“. Žádnou z několika málo lokalit, datovaných do proponovaného pozdně mezolitického horizontu (5,5 až 4 ky cal. BC), by na podkladě samotných štípaných industrií nebylo nutné klást do mezolitu. I když je samozřejmě nutno počítat s přežíváním nějakých opozdílů, směrodatný je převládající trend. Argument podobného surovínového složení nic neznamená, pokud šlo vždy o suroviny z blízkých zdrojů, což je ergonomicky přirozené – byl by důležitý jen v případě, že by se tu udržovala nějaká nepřirozená anomálie. Ani přežívání typické techniky zbraní, složených z mikrolitických segmentů, nic nedokládá, a absence domácích zvířat a střeptů svědčí jen o tom, že šlo o osídlení pro danou dobu neobvyklé a zcela periferní. Vyspělá mezolitická technika lovu vymizela, k obstarávání skrovné obživy zbyly pasti, oka a šťastné nálezy čerstvých mršin – samozřejmě těchž zvířat, jako předtím. K zajištění obživy úspěšným lovem by dochované ochuzené inventáře nestačily a netvořil žádnou „kulturu“; mohou být ale svědeckvím nahodilé činnosti jedinců, kteří se do těchto odlehklých míst uchýlili z nějakého jiného, asi už zemědělského prostředí. Na to mohou odpovědět teprve budoucí výzkumy. V Sovím převisu jsou podobné nevýrazné industrie bez postmezolitických prvků prováděny střepty LNK a KNP (str. 253). V tomto případě souvisí přítomnost keramiky patrně s pastevectvím, doloženým bobky. Kontakty posledních „kořistníků“ s nastupujícími zemědělci jsou ovšem pravděpodobné a dokládá je zejména tradice ve využívání metabazitových zdrojů u Jistebka v Jizerských horách, připomenutá

samostatnou kapitolou P. Šídy a J. Prostředníka. Pastervecké využívání skalních měst se zintenzivňuje v době bronzové a halštatské.

Podstatnou a rovnocennou součástí monografie jsou důkladné přírodovědné analýzy a velmi kompetentní paleoekologické studie od Petra Pokorného. S těmi se neodvažují polemizovat, jen bych se spíše v obecné rovině pozastavil nad možnostmi propojení poznatků z přírodních věd a archeologie. Zatímco P. Pokorný zůstal v podstatě na poli přírodovědy, neobyčejně důkladné paleoekologické rekonstrukce zlákal P. Šídu ke snaze o promítnutí získaných poznatků do interpretací lidských dějů. Není to nic výjimečného, protože každá interpretace, která nekončí mimo dosah člověka, tj. v přírodě, bývá zpochybňována, nebo alespoň vyvolá další otázky. Poukazování na roli změn ideologie pro zavádění zemědělského způsobu obživy (Cauvin 1997; Schmidt 2012), vycházející z výzkumů lokalit jako Göbekli Tepe nebo Çatal Hüyük, se metaforizuje kousáním vlastního ocasu, protože jsme se nedozvěděli, co řečené ideologické změny způsobilo. Hledat odpověď v lidských myslích nestačí, je nutno se uchýlit k něčemu materiálnímu, potažmo přírodnímu. Další otázky se tak odkazují do sféry přírodních věd, a archeologové to mají vyřešené. Hlubinu bezpečnosti v historických vědách je zkrátka nejlépe hledat ve vědách přírodních. *Natura ultima ratio*. Ale teď vážně: adaptace na přírodní prostředí je jedním ze základních přírodních procesů a projevuje se na všem živém. Není to tedy jen proces lidský, dle mínění procesualistů kulturní, protože kultura není nic jiného než extrasomatický prostředek adaptace (L. White). Přírodní proces adaptace však nadále existuje i u lidí, kde k němu ovšem přistupuje adaptace cestou vytváření artefaktů a plánování strategií. Odlišit oba zdroje není snadné, takže na samovolnou přírodní adaptaci se v případě lidí často zapomíná – stejně jako na fakt různé míry nezbytnosti adaptačních záměrných. Mnohem větší bude v nehostinných prostředích (polární kraje, pouště, velehory), mnohem menší v mírných oblastech s bohatými biomy, k nimž patřilo i prostředí severočeských skalních měst. V takové krajině bylo docela dobře možné lenošit nebo vymýšlet něco, co s nezbytnou obživnou strategií nemělo nic společného. Dokonce i ve zmíněných nehostinných prostředích může být adaptace natolik ovlivněna tradiční kulturou, že vede k jevům kontraproduktivním – např. tradiční černé oděvy v pouštích Jemenu. Takto negativně může působit také nahrazení neomylných zvířecích instinktů kulturně podmíněným „plánováním“ – viz např. psychosociální aspekty lovu (Lot-Falck 1953) a dělení úlovku, resp. jakéhokoli výtvarku.

Tolik v rovině obecné. Za konkrétní důsledek oteplování je v knize považována mikrolitizace industrií, jejíž proces, zahájený již v teplejších výkyvech na sklonku pleistocénu, se v holocénu nerozvinul již tak plně, protože byl přerušen chladným výkyvem tzv. mladého dryasu (str. 59). Jiné eko-deterministické hypotézy považují oteplení naopak za příčinu rozmachu nástrojů makrolitických, protože jsou zapotřebí k práci se dřevem (Coles – Higgs 1969, 151 sq.). Makrolitické industrie jsou proto typické pro africké pralesy a nechybějí ani v mezolitu (Montmorency). Naopak mikrolitizace může být pokládána za důsledek ochlazování podnebí a vysychání (Vertés 1964, 179). Také ve snaze o vysvětlení, proč na Českolipsku a v Českém Švýcarsku mezolit s postupem zemědělství do Polabí mizí, zatímco v Českém ráji domněle nikoli, využívá Šída poznatku P. Pokorného: v prve zmíněných oblastech se málo usazovala spraš, byly tedy méně zalesněné, což v určitém okamžiku donutilo mezolitické lovce k odchodu (str. 64). Otázkou zůstává, proč tento okamžik přišel právě s obsazením nížin populací zemědělců, když v přírodě pahorkatin se nic podstatného nezměnilo, a proč bylo zdejší mezolitické osídlení ještě poněkud intenzivnější než to ve vegetačně příznivějším Českém ráji.

Přes tyto rozpory či spíše diskutabilní názory zůstává předložená monografie monumentem plodného a promyšleného týmového přístupu ke konkrétní archeologické problematice vymezeného regionu a počinem hodným následování.

Martin Oliva

Literatura

- Cauvin, J. 1997: Naissance des divinités, Naissance de l'agriculture. La révolution des symboles au Néolithique. Paris.
- Coles, J. M. – Higgs, E. S. 1969: The Archeology of Early Man. London.

Lot Falck, E. 1953: Les rites de chasse. Paris.

Schmidt, K. 2012: Od prvních vesnic k raně městským strukturám. In: A. Jockenhövel ed., Dějiny světa 1, Praha, 137–152.

Švoboda, J. ed. 2003: Mezolit severních Čech. Dolnověstonické studie 9. Brno.

Švoboda, J. ed. 2017: Mezolit severních Čech II. Dolnověstonické studie 22. Brno.

Vertés, L. 1964: Tata, eine mittelpaläolithische Travertin-Siedlung in Ungarn. Budapest.

Jarmila Čiháková – Martin Müller: Malostranská rotunda svatého Václava v Praze. Archeologické prameny k dějinám Prahy 8. Národní památkový ústav – úz. odb. prac. v Praze, Praha 2020. 520 str.

Znalosti o topografii a vývoji raně středověkého osídlení pod Pražským hradem se během posledních třiceti let prohloubily nečekaným způsobem. První objevy úseků podhradních dřevohliněných fortifikací a dřevěných cest, učiněné v 90. letech minulého století, zapůsobily jako zjevení. Co ale v poměrech české archeologie činí z nepřetržité záchranné činnosti na Malé Straně skutečný zázrak, je výrazně pokročilý stav publikované pramenné základny. Stojí za tím úsilí několika archeologů, z nichž se v terénu i u počítače nejvíce nadřela Jarmila Čiháková. Její mimořádné zásluhy o archeologii Prahy došly patřičné odměny v podobě nálezů pozůstatků rotundy sv. Václava na Malostranském náměstí, zachovaných v podzemí někdejšího barokního chrámu stejného zasvěcení. Fragменты zdiva a podlahy románské stavby se podařilo zachytit při stavebních pracích v listopadu 2003, terénní výzkum probíhal s přestávkami do října 2005. V následujících letech se díky vstřícnosti investora uskutečnila konverze suterénního prostoru v důstojnou expozici konzervovaných pozůstatků rotundy.

Kniha, která vznikala v uplynulých patnácti letech, nezapře vrozenou preciznost sehrané autorské dvojice. Z předložené dokumentace zřetelně vyplývá, že se terénní výzkum vymykal z běžné záchranné archeologické činnosti v městských jádrech. Proveden byl na úrovni badatelských objevů paleolitických sídlišť, při nichž čas nelimituje exkavační a dokumentační postupy. Objevitele rotundy ovšem netísnil pevně stanovený harmonogram prací, protože z původního záměru investora rychle sešlo v důsledku nálezů románského zdiva. I za těchto podmínek ale byla nadstandardní vysoká hustota dokumentovaných řezů nadložními vrstvami, kombinovaných s četnými zákresy stavebních konstrukcí. Z terénních kreseb číší snaha o co nejvěrnější zachycení nálezových situací. Rovněž fotografická dokumentace byla pořizována navýsost zodpovědně.

Hlavní náplní knihy je detailní popis a interpretace nálezových situací, které autoři prezentují po jednotlivých vývojových fázích. Nejprve popisují konstrukce dvou barokních kostelů, které vznikly na místě rotundy v 17. století, kdy se dnešní střed Malostranského náměstí zásadně změnil architektonicky i urbanisticky. Počátek této etapy spadá k roku 1625, kdy kostel sv. Mikuláše s přílehlými nemovitostmi získali jezuité, aby si zde vybudovali správní centrum české provincie. K rotundě, jež zatím nedoznala výrazných stavebních úprav a fungovala jako kaple u svatomikulášského chrámu, v letech 1628–1632 přistavěli prostornou loď. V letech 1684–1688 pak celou tuto stavbu zbořili a nahradili kostelem tvořícím jeden stavební celek se správním domem řádu. V podzemí velkorysě novostavby, která dnes spolu se sousedním chrámem sv. Mikuláše dominuje náměstí, se dochovaly zbytky rotundy, které nekolidovaly s podlahou přízemí. Ubourané torzo válcové lodi však výrazně narušily barokní krypty, apsida zanikla kompletně. Se stejnou mírou pozornosti, jakou autoři věnují baroknímu vývoji, pojednávají o dokladech dřívějších stavebních úprav rotundy v gotickém a renesančním období, kdy se změny hlavně týkaly dlažby a komunikačního schématu.

Pozůstatky rotundy jsou popsány do nejmenších podrobností. Hodnotu památky umocňuje dochovaný fragment původní podlahy tvořené dlaždicemi vyšehradského typu. Autoři právem zdůrazňují jeho unikátní povahu, protože jediný analogický nález fragmentu podlahy, učiněný v bazilice sv. Vavřince na Vyšehradě na konci 19. století, byl po objevu rozebrán. Podlahu malostranské rotundy zdobily tři reliéfy. Schod u vítězného oblouku byl lemován čtvercovými dlaždicemi s vegetabilním pletencem. Jinak se v lodi uplatňovaly šestihřanné dlaždice s gryfem, nebo lvem, dále pak hladké trojúhelné doplňkové dlaždice.